

PÁRHUZAMOS VONALAK

(Szenteleky világnézetéről)

Ha azt az utat kívánjuk megrajzolni, amelyen Szenteleky a teljes elzárkózástól és elutasítástól eljutott a vajdasági magyar irodalom szükségességének felismeréséig, a lelkes és áldozatos szervező munkáig, alighanem két párhuzamos vonalon kell haladnunk: végig kell követnünk azt a gondolkodásbeli fejlődést, melynek során Hegelből és Thaine-ből kiindulva eljutott a miliőelmélet konkretizálásáig, az itteni helyzetre, a vajdasági magyar irodalomra való alkalmazásáig, ugyanakkor pedig a pesti irodalmi centrumból való kiszakadásra történt első kétségbeesett, riadt reagálástól addig a felismerésig, hogy itt is lehet, sőt csak itt lehet és kell élnie. Mert lehetetlen, különösen az első lesújtó ítéleteiben, a Vajdaság, pontosabban a Bácska és Bánát magománytalanságának, kultúra iránti közönyének ostorozásában meg nem látni azt a kétségbeesést, amely az első időkben hatalmába kerítette, miután kényszerűségből hazatelepült. Nem szükséges bizonygatni, hogy a Pechán József sorsát példázó mimóza az ő sorsát is példázni kívánja: »Por ül a tervek tekerceire, az üstököspálya fénye belefulladás a lomha közöny sötétjébe, a nemes akarások, az ígéret duzzadt bimbói elfonnyadnak a szivarfüstös, pohárkoccintós falusi éjszakában, mint törékeny mimózák idegen, mogorva tájakon«. És lehetetlen e sorok olvasása közben gondolni Kosztolányira, aki szintén Pestről haza-hazaugorva borzad el e »szürke és unalmas«, »poros és unott, sőt komikus« vidék láttán. «Neked még az a jog sem adatott meg — írja Szabadkáról —, hogy igazán rossz és unalmas légy, mert a nagystílű rossz és unalom már megsemmisítené önmagát, s nem illenék hozzád«. Szinte ugyanezt mondja 1927-ben Szenteleky is: »Aki a műszakat szereti, az nem szeretheti ezt a józan, sivár, kicsinyes, disznóhizlalásos vidéket, ha százszor itt született, itt él, viszont nem is gyűlölni annyira, hogy gyűlölete a satíra, az irányregény vagy akár a pamflet alakjában öltönn művészi formát.

Ismeretes ezekben az évekből az a meggyőződése is, hogy nincs szükség és lehetőség a vajdasági magyar irodalom megteremtésére; »kívánágom: ne legyen „vajdasági irodalom” — írja 1927-ben. — Legyenek írók a Vajdaságban, de hagyjuk a couleur locale-t meg a sajátos vajdasági lelket. Próbáljunk írni, ha tudunk, ha merünk, de ne törekedjünk olyan jelző kiérdeklésére, amely számunkra csak kötelességet, kötöttséget, nyugós alkalmazkodást jelent, de amely nem fejezi ki művészi munkánk becsét, hitét és törekvését.« Tudjuk, hová jut el ettől az elutasító, tagadó magatartástól: a vajdasági irodalom határozott igényléséig. 1931-ben már így ír: »Nekünk magunknak kell megteremtelnünk irodalmunkat és új kulturális életünket. Megértést, segít-

séget senkitől sem várhatunk, hanem józanul, egyszerűen, önnön erőnk-
ből kell felépítenünk kis kunyhónkat, amely templommá is válik, ha
kultúránk otthonra talál benne.« A hangsúly, amint látjuk, az itteni író
és irodalom magára utaltságán van, s e felismerés jórészt Pest és
Magyarország teljes értetlenségéből fakad a „mi megváltozott élet-
tartalmunk” iránt, abból, hogy »Magyarországon az illetékesek nem
akarnak tudomást venni az időről, Európáról, a változott világról, a
kisebbségi problémákról«, s abból, hogy hovatovább »gyarmati vi-
szonyba kerültünk a magyarországi irodalommal szemben, mert a
magyarországi írók megkövetelték, hogy őket a határokon túl is ismer-
jék, olvassák . . ., addig ők nem akartak tudomást venni arról, hogy a
határon túl is van magyar kultúra. Csak fogyasztókat láttak a határo-
kon túl, akikre minden holmit, színes gyöngyöt rá lehet sózni, de nem
akarták elismerni, hogy a bennszülöttek is tudnak termelni«. Jól látja,
hogy a köldökzsinór, amely Pesthez kötötte a vajdasági magyar irodal-
mat, mind gyengébben lüktet, sőt hamarosan elsorvad, s ezért, »ha
élni akarunk, új vérkeringésre kell berendezkednünk, meg kell terem-
tenünk éltető, oxigént adó szervünket, a közönségünket, saját tudónk-
kel kell lélegeznünk, meg kell keresnünk és találnunk új életformánkat«.
S itt megint nemcsak az itteni írói és irodalom gyarmati helyzetére kell
figyelnünk a magyarországgal szemben, az irodalomalapítási program
elvi alapvetésére, hanem az akkori Magyarország »illetékesei«-nek, a
Horthy-rendszer urainak ostoba és makacs maradiságára, »aszott ter-
veire, régi, háború előtti mentalitására« is, minthogy nem akarnak tu-
domást venni Európáról, az időről, azaz a világháború után végbement
európai változásokról, tehát ezeknek az uraknak elvakult irredentizmu-
sára is, mellyel ez az irodalmi program határozott szembefordulást,
szembehelyezkedést jelent. Ezért ez a program jóval túlmutat Szent-
eleky eredeti szándékán, csak az irodalmi életre vonatkozó koncepci-
óján, mivel közvetve ugyan, de jelenti az itt élő magyar nemzetiség
egyetlen lehetséges perspektívájának felmutatását is. Külön hangsúly-
lyal állíthatjuk ezt, ha tudjuk, hogy e programban az irredentizmussal
való szembefordulás mellett jelentős helyet kapott az itt élő más nem-
zetekkel és nemzetiségekkel való együttműködés, megértés — irodal-
mi — programja is. Az irodalomnak, a kultúrának a nemzetek közötti
jobb megértés és békés együttélés előmozdításában köztudottan nagy
szerepet tulajdonít: »Az egymás mellett élő népeknek roppant fontos,
hogy megismerjék egymást, hiszen az ellentéteknek legnagyobb része
a ferde előítéleteken, félreismeréseken, téves és hibás megállapítá-
sokon nyugszik. Ha az egymás szomszédságában élő népek jól ismer-
nék egymás nyelvét, kultúráját és lelki sajátosságait, sok ellentét és
alacsony indulat meg se születne, a nagy világgóság leperzselné a
gonosz hajtasokat«.

Akárcsak a vajdasági irodalmat, a *couleur locale*-t is elutasította
kezdetben, hogy aztán kérje, követelje író társaitól. Már idéztük egy
cikkét 1927-ből, melyben azt írja, »hagyjuk a *couleur locale*-t meg a
sajátos vajdasági lelket«, 1933-ban pedig az *Ákácok alatt* c. antoló-
gia szerkesztése kapcsán a helyi színek *erőltetésének* vádjá ellen kény-
telen védekezni. Itt azonban mégsem olyan jellegű fejlődésről van szó,
mint a vajdasági irodalom elutasítása és későbbi vállalása között.

Szenteleky esztétikai nézetei alapjaiban nem változnak meg, s itt az alapjaiban kifejezést szó szerint kell érteni, minthogy az idealista világnézeti alapokról van szó. Ha figyelmesen olvassuk a *Törekvések és irányok a modern művészetben* című tanulmányát, azt találjuk, hogy ragyogó dialektikája mellett következetesen egységes idealista szemlélet jellemzi. A művészet fejlődését ui. két főirány, két főáramlat (egyfelől a tárgyilagos, azaz objektív, másfelől pedig a csak önmagával törődő, azaz szubjektív világszemlélet) örök harcaként fogja fel, tehát ellentétek harcaként, s miután dialektikusan kimutatja és példák-
kal szemlélteti a »minden időre, minden helyre, minden művészre érvényes normák« tarthatatlanságát, a szépségideál állandó változását, így summázza véleményét: »Ez az örökkön változó két főáramlat mutatja legjobban a művészet nyugtalanságát, a szépnek fáradhatatlan és véghetetlen keresését.« Hogy a hegeli idealista dialektikával van dolgunk, azt a nagy filozófusra való többszöri hivatkozás mellett egyértelműen tanúsítja, hogy a művészetben lejátszódó változásokat (»Mind-
den változik: stílusok jönnek és mennek, eszmék születnek és meghal-
nak, lelkesedések lobbannak fel és alusznak ki, irányok, iskolák alakulnak és oszladoznak, mint a felhős áprilisi ég arculata«) önmagukban szemléli, mintegy önmagukból vezeti le, s eközben egyetlen szót nem ejt világháborúról, forradalmakról, társadalmi átalakulásokról s azok hatásáról a művészetekre, életérzésre stb.

Ugyanez az idealizmus hatja át az egyébként taine-i miliőelméleten alapuló couleur locale-t is, az ő nevéhez fűződő irodalompolitikai elvet, a helyi színek követelését is a vajdasági írók műveiben. »A sokat emlegetett couleur locale-t — írja — nem szó szerint értelmezni. Nem az a fontos, hogy a történet Bácskában vagy Bánátban játszódjék le, hogy a környezet színei megfeleljenek az idevaló táj színeinek. A szellem a fontos, a szellem, amit az író a színeken túl megérez, s amivel az író némi közösséget érez«. S ennek a szellemnek »átsugárzását« tartja fontosnak, »az idea átragyogását«, »az abszolútnak kivetítődését az érzéki anyagba, s eközben ismét Hegelre hivatkozik, az ő kifejezésével is él, vagyis az eszmét, az ideát tekinti abszolútnak az érzéki anyaggal szemben.

Egy helyen még a külön erdélyi, szlovenszkói és vajdasági magyar irodalmak szükségyszerű létrejöttét is ezzel a miliőelmélettel indokolja; miközben látnoki szeme előtt fölmerül az egyetemes magyar irodalom jövőképe, melynek történetében külön fejezet foglalkozik az egyes határon túli irodalmakkal, úgy véli, hogy e fejezeteket »a miliő ismertetése, a miliőnek az irodalomra, a művészi alkotásra gyakorolt hatása vezeti be«. Ez után nem is meglepő, hogy éppen ez a miliőelmélet játszik bele a bácskai és bánáti magyar parasztról, sőt általában az itt élő magyarságról, annak kultúra és művészet iránti közömbösségéről alkotott közismerten lesújtó véleményébe is. A hosszú forró nyár... hatása nálunk »nem testi lustaságban nyilvánul meg..., hanem szellemi nehézségben, az elhatározás lassúságában, megfontoltságában és kitartó, majdnem csökönyös merevségében«. Még egyértelműbben fogalmaz a következőkben: »A vajdasági lélek nem vergődik, nem roppan össze, nem sikolt fel az örömtől, a vajdasági lélek éppoly sivár és sűrke, mint a táj, amelyen él«. Az ilyen példákat

szinte tetszés szerint szaporíthatnánk, s mindannyiszor azt állapíthatnánk meg, hogy majdnem kizárólag a táj jellegzetességeiből vezeti le a népesség lelki sajátosságait, ismét csak teljesen figyelmen kívül hagyva a társadalmi és történeti adottságokat, ezekből pedig rendre-másra sommás ítéleteket mond az egész magyarságról. Ezért nem is csodálkozhatunk rajta, hogy gyakran túlzásra is ragadtatja magát. Egy helyen például a fentiek alapján minden eredetiséget megtagad az itt élő népektől: »A mi parasztjaink számítók, pulyák, és se szavuk, se daluk, se szokásuk, se észjárásuk nem eredeti«. Igaz, később majd ellentmond ennek, s azért korholja író társait, mert nem érdekli őket a folklór, majd felhívja őket, hogy barangolják végig a Tisza menti tányákat, s bizonyosan teli tarisznyával térnek vissza onnan.

Nyilvánvaló tehát, hogy a »geopszichológiai tényezők« jelentőségét eléje helyezi a társadalmiaknak, s ebből a magyarságra mint kisebbségre vonatkozólag is általános következtetéseket von le. A »harcos, élet-halált jelentő világszemléletet« a többségi népek sajátjának, már-már privilégiumának tekinti, s náluk, szerinte, az osztályrétegződések is kifejezettebbek, míg a kisebbségeknél »minden összefolyik, langyos, lágy bizonytalansággá mállik, a tiszta osztályöntudatot éppoly ritkán találjuk meg, mint a kisebbségi öntudatot...«. S tegyük hozzá, hogy ezt 1933-ban írja, amikor a vajdasági magyarok — csakúgy, mint a két világháború közötti egész idő alatt — éppen magas fokú osztályöntudatról lettek tanúságot, egyúttal vállalva az osztályharc minden megpróbáltatását a többi nemzet harcos proletárjaival. Az olyan megállapítások, hogy a kisebbség élete és világszemlélete egysége-sebb, az osztálytagozódás elmosódottabb, mint a többségieknél, magában rejti a csakis nemzeti alapon történő összefogás veszélyes, nacionalista eszméjének magját is, ám Szenteleky, mint ismeretes, nemcsak hogy elkerülte ezt a maga állította csapdát, hanem egyenesen az itt élő népek kölcsönös közeledésének, jobb megismerésének szükségességét hirdette és munkálta is.

Ha talán feltűnően hosszasan időztünk Szenteleky művészet-szemléletének idealista eszmei alapjainál, korántsem azért tettük, mint-ha ezzel a legkevésbé is csökkenteni kívántuk volna — vagy egyáltalán csökkenthetjük volna — a jugoszláviai magyar irodalom megteremtésében szerzett elvülhetetlen érdemeit, a fáradhatatlan irodalomszervező, a biztos érzékű és ítéletű kritikus, a lírai fogantatású kispróza nagymestere irodalomtörténeti jelentőségét, csupán az esztétikus Szenteleky egy olyan jellemzőjére kívántunk rámutatni, amelyet érzésünk szerint az elmúlt években meglehetősen elhanyagoltunk. Pedig természetesen, hogy Szenteleky alakja és opusa nem idealista világszemléletének elhallgatása árán került és kerülhetett be irodalmi hagyományainkba, hanem ellenkezőleg: e filozófiai nézetei ellenére, de azok tudatában kell értékelnünk.

Erre pedig azért is fontos rámutatni, mert gondolnunk kell ösz-szes vagy legalábbis legfontosabb műveinek újrakiadására is, s azok bevezető vagy kísérő tanulmányaiban minden oldaláról meg kell majd világítani munkásságát és műveit. Jelen pillanatban bizony nem dicsekedhetünk azzal, hogy olvasóinknak, a háború után felnőtt nemzedéknek megfelelő válogatásban rendelkezésre állnának Szenteleky

legfontosabb munkái. Csak két kisebb (összesen 22 ívnyi) kötetben jelentek meg tanulmányai, elbeszélései és útirajzai 1963-ban, születésének 70. és halálának 30. évfordulóján. Bármilyen szerencsés változtatások is az említettek, bizonyos, hogy Szenteleky irodalomszervező tevékenységéről levelezésének, szépírói munkásságáról pedig regényeinek ismerete nélkül aligha lehet képet alkotni. Hogy ezek kiadására mikor kerül sor, azt ebben a pillanatban nehéz volna megmondani. Az irodalmi, kulturális, népköltészeti stb. hagyományok feltárására már két sorozat indult a Forum Könyvkiadóban: a *Hagyományaink* és a *Kövek* sorozat, melyekben két-három, összesen négy-hat kötet megjelenése képzelhető el évente. Ha szem előtt tartjuk — sajnós, ezt mindig szem előtt kell tartanunk —, hogy a könyvkiadás támogatására szánt eszközök évről évre csökkennek, mert növekedésük nem tart lépést a könyv előállítási költségeinek növekedésével, akkor magától adódik a következtetés, hogy jelenkori irodalmunk folyó termésének megjelenési lehetőségét kockáztatnánk, de mindenesetre csökkentenénk, ha a hagyományok újrakiadásának ütemét a valóságos szükségleteknek megfelelően fokoznánk. Távolban természetesen van kiút és megoldás, mégpedig az ún. kapitális művek sorozatának megindításában. Külön szerkesztő bizottság már évekkel ezelőtt összeállította a jugoszláviai magyarság kultúrája szempontjából kapitális jelentőségű művek kiadási tervét, csak még az anyagi lehetőségek hiányoznak hozzá. E keretervben szerepel — mintegy 50 kötet között — Szenteleky műveinek kiadása is, mégpedig hat kötetben! Amíg azonban e terv realizálása meg nem kezdődik, az eddigi gyakorlatnak megfelelően meg kell elégednünk egy-egy kötet megjelenésével valamely évforduló alkalmából.